

קדושת מחנות ושילוח טמאים בזמן הזה לפי הרמב"ם – עיון במחלוקת הרב חיים הירשנזון והראי"ה קוק¹

- א. הקדמה
- ב. הצעת הרח"ה ותגובת הרב קוק
- ג. הערות על הוכחות הרב קוק שקדושת מחנות קיימת גם בזמן שהבית חרב
- ד. סיוע לרח"ה מפסוקי התורה
- ה. סיוע לרח"ה מלשונות הרמב"ם
- ו. איסור טומאה – מקור לקדושת מחנות
- ז. האם איסור הטומאה תלוי בהשראת שכינה, והאם יש השראת שכינה בזמן הזה?
- ח. האם הנכנס בטומאה למקדש עובר על מצוות מורא מקדש?
- ט. אם אין היום איסור טומאה מן התורה, האם יש איסור מדרבנן?

א. הקדמה

הרב חיים הירשנזון (הרח"ה)² והראי"ה קוק³ ניהלו דיון בנושא איסור כניסת טמאים למקדש בזמן הזה. שניהם התמקדו במחלוקת הרמב"ם והראב"ד בשאלה האם קדושת

1. [הערת מערכת: נושא זה של תוקף איסור הכניסה למקדש בטומאה בחורבנו כבר עלה על שולחן מלכים ונידון בהרחבה, והסכמת הפוסקים ומנהג כל ישראל הוא שהאיסור עודנו בתוקף, וכדעת הראי"ה קוק דלקמן. אעפ"כ, לא נמנענו מלפרסם מאמר זה, שעוסק בסוגיה ומוסיף לקח ופלפול. מכיוון שיש במאמר ערעור על הלכה מקובלת ויסודית, צורפו לו הערות עורך רבות מהרגיל. נוסף ונציין שההבנה שלמ"ד קידשה לעתיד לבוא יש איסור על כניסה למקדש בטומאה בזמננו, מפורשת בדברי ראשונים רבים: הראב"ד (הל' בית הבחירה ו, יד), תוס' (יומא מד, א ד"ה בשילה; שבועות יד, ב ד"ה ונעלם), התרומה (הל' א"י, עמ' 190 במהד' תשע"ז), החינוך (סי' שסב וסי' שסג), תורת המנחה (פקודי פרשה לד עמ' 343), האגודה (שבועות פ"ב סי' ד) והכפתור ופרח (פ"ו ד"ה ומיהו אין), וכן באחרונים רבים (שו"ת רמ"ע מפאנו סי' כה ד"ה שלישי; מג"א תקסא, ב; משנ"ב תקסא, ה; שו"ת בנין ציון סי' ב; ועוד רבים) – ואף המאמר שלפנינו אינו מערער על הקביעה שזו הסכמת הפוסקים, אלא רק מציע הבנה חלופית בדעת הרמב"ם.]
2. שו"ת מלכי בקודש (א, עמ' 116; ד, עמ' 5-9). ההפניות לשו"ת מלכי בקודש במאמרנו מתייחסות למהדורת דוד זוהר, ירושלים 2006, מלבד חלק ד' שעדיין לא יצא לאור במהדורה זו, ובהפניות אליו ההפניות הן להדפסה המקורית משנת 1923.
3. בתשובה קצרה שנדפסה במלכי בקודש, ובתשובה נרחבת שנדפסה בטוב ראי (זבחים), ושוב בגרסה ערוכה בספרו שו"ת משפט כהן (סי' צו). בהקדמה למשפט כהן, מתאר הרב צבי יהודה קוק את העריכה של התשובה הזאת "סידור העינים שבסימנים כ"ד, ל"ט, נ"ה, נ"ו, נ"ח, צ"ו, נעשה על ידי ולא היה כן במקור בכ"ק". אף שרוב התוכן כמעט זהה ורק מסודר בסדר אחר, בהמשך המאמר אצטט מהגרסה בספר טוב ראי שהיא המקורית.

ירושלים והמקדש היו רק לשעתה או גם לעתיד לבוא. במאמר זה אעסוק בנושא משני בדיונם, שלעניות דעתי חשיבותו רבה מזו של הנושא העיקרי. השאלה שתעמוד במרכז הדיון: לשיטת הרמב"ם, שקידשה לעתיד לבוא, האם נובע מכך איסור כניסה למקדש בטומאה גם בחורבנו? הרח"ה טען שאפילו לרמב"ם אין כיום איסור להיכנס למקדש בטומאה, והרב קוק חלק עליו. אכתוב מה הסיבות שאני מוצא לצדד בדעת הרח"ה. בנוסף, אתייחס להבנת הרח"ה בשיטת הרמב"ם במצוות מורא מקדש בזמן הזה ואציע הבנה אחרת לשיטת הרמב"ם בנושא. עוד אדון בטענת הרב קוק שכל סוגי קדושות המקדש שייכים היום לפחות מדרבנן. אינני מעז להציע הלכה למעשה בנושא, אלא רק להעלות נקודות למחשבה ועיון בהבנת שיטת הרמב"ם.

ב. הצעת הרח"ה ותגובת הרב קוק

הרח"ה טוען שיש שני סוגי קדושה שונים בירושלים ובמקדש: **קדושת מחיצות וקדושת מחנות**. קדושת מחיצות היא הקדושה של ירושלים ושל המקדש (העזרה) שמוגדרת על ידי חומותיהם (או יריעות חצר המשכן), והיא נוגעת בעיקר להקרבת קרבנות ואכילת קודשים ומעשר שני. קדושת מחיצות נוצרת בטקס הקדשה המתואר במסכת שבועות (דף יד-טו) ויש בה שתי דרגות קדושה: ירושלים והעזרה. המחלוקת האם קידשה לשעתה או לעתיד לבוא מתייחסת לקדושה זו. לעומת זאת, קדושת מחנות של העזרה (מחנה שכינה), הר הבית (מחנה לווייה), וירושלים (מחנה ישראל) נובעת בטבעיות מעצם קיומם של המחנות, ואיסור הכניסה למקדש בטומאה נובע ממנה ולא מקדושת מחיצות.

את קיומה של קדושת מחנות כקדושה נפרדת מקדושת מחיצות, מוכיח הרח"ה מהגמרא (זבחים ס ע"ב) שדנה בנושא אכילת מעשר שני בירושלים אחרי החורבן: "יכול יעלה אדם מעשר שני לירושלים ויאכלנו בזמן הזה? ודין הוא, בכור טעון הבאת מקום ומעשר טעון הבאת מקום, מה בכור אינו אלא בפני הבית אף מעשר אינו אלא בפני הבית". בהמשך הגמרא מקשה על עצם החקירה הזאת, שממה נפשך אין לה מקום:

מאי קסבר? אי קסבר: קדושה ראשונה קידשה לשעתה וקידשה לעתיד לבא, אפילו בכור נמי! ואי קסבר: לא קידשה לעתיד לבא, אפילו בכור נמי תיבעי!

רש"י מסביר את קושיית הגמרא, שלפי שתי האפשרויות אותו ספק שיש לגבי מעשר שני שייך גם לבכור. הרח"ה מעיר שלפי הבנת רש"י, אם יש רק סוג אחד של קדושה במקדש בירושלים, הספק לגבי אכילת מעשר שני ובכור אינו מובן: אם סוברים קידשה לעתיד לבוא, אין סיבה שלא לאכול מעשר ובכור בזמן הזה בירושלים, ואם סוברים קידשה לשעתה ולא

קדושת מחנות ושילוח טמאים בזמן הזה לפי הרמב"ם – עיון במחלוקת הרב חיים הירשנזון והראי"ה קוק

קידשה לעתיד לבוא, פשוט שאי אפשר לאכול מעשר ובכור בזמן הזה.⁴ לכן הרח"ה מסביר שחייבים להיות שני סוגים של קדושה, ושאלת רבי ישמעאל היא לאיזו קדושה מתייחס התיאור "לפני ה' אלקיך" הנדרש בשביל אכילת מעשר בירושלים, קדושת מחיצות או קדושת מחנות.⁵

הרב קוק בתגובתו אינו מתייחס באופן ישיר לשאלת קיום קדושת מחנות בנפרד מקדושת מחיצות, אבל מתוך דבריו אפשר להבין את גישתו לנושא: הוא מכיר בקדושת מחנות כמקורו של איסור טומאה, אלא שהוא סובר שקדושת המחיצות היא המקור לקדושת מחנות ולכן בפועל הן כקדושה אחת כי אי אפשר שאחת תתקיים בלי השנייה.⁶ בנוגע להוכחת הרח"ה מהגמרא בזבחים, הרב קוק מביא את שיטת התוספות (זבחים ס, ב ד"ה מאי) כאחד המקורות שקדושת המקדש קידשה לשעתה ולעתיד לבוא.⁷ הרב קוק כנראה העדיף את הבנת התוספות בסוגיה, ולכן לא קיבל את הוכחת הרח"ה שמבוססת על הבנת רש"י.

4. [הערת עורך (ה"ד)]: הטענה שממה נפשך הספק אינו מובן אינה ברורה, שכן הגמרא לא אמרה שיש ספק מובן, אלא שלפי כל אפשרות בשאלה האם קידשה לעתיד לבוא מגיעים למסקנה ברורה, וגם לא נראה ש'הבנת רש"י' עומדת בפני עצמה, דלכאורה המובא כאן בשם רש"י הוא הפשוט הפשוט של הגמרא, ודברי התוס' דלהלן אינם הבנה אלטרנטיבית בדברי הגמרא הללו. ממילא אין ביסוס להצעתו של הרח"ה.]
 5. לפי הסבר הרח"ה, אם רבי ישמעאל סובר שקדושת מחיצות היא לעתיד לבוא, אז השאלה היא האם קדושת מחיצות לבד מספיקה לאכילת מעשר שני או שצריכים גם קדושת מחנות, שבטלה עם החורבן. ואם רבי ישמעאל סובר שקדושת מחיצות היא רק לשעתה, אז השאלה היא האם יש קדושת מחנה ישראל אחרי חורבן הבית כל עוד יש נוכחות יהודית בירושלים, ואם זה מספיק כדי לאכול מעשר שני. ראוי לציין שהאפשרות ש"לפני ה' אלוקיך" תלוי דווקא בקדושת מחנות מתאימה להבנת קדושת מחנות שתתבאר בהמשך המאמר.
 6. הרב קוק מבדיל בין שני סוגי קדושה: "מה שנשאר נשאר מכל עניני הקדושה, בין מהקדושה של איסור טומאה הבא מחילוק מחנות, בין מהקדושה של איסור קלות ראש" (טוב ראי זבחים, עמ' רלז), ובכל זאת מניח ששתי הקדושות תלויות לגמרי אחת בשנייה: "והאמת לאמתו היא שדעת הרמב"ם ברורה היא, שקדושת המקדש קיימת גם בזה"ל לכל הקדושות, והוא הדין לגבי איסור טומאה וחיובה" (שם עמ' רפט).
 7. בשו"ת משפט כהן (סי' צו) שיטת התוספות מובאת במפורש להוכיח "ששיטה זו, שקדושת ירושלים והמקדש קדשה לע"ל, היא השיטה המקוימת להלכה בש"ס". לא מצאתי את הציטוט מהתוספות הזה בגרסה המקורית בספר טוב ראי, אבל דברי התוספות מובאים שם ברשימת מקומות שבהם התוספות מסכימים עם שיטת הרמב"ם (טוב ראי זבחים עמ' רסז). כנראה הקטע הזה במשפט כהן הוא הוספת הרב צבי יהודה, אבל הוא בהחלט מתאים להבנת הרב קוק שתוזר על עצמו במהלך התשובה.
- [הערת עורך (ה"ד)]: כך או כך, אין בדברי מחברנו מענה לטענת הרב קוק שהשיטה שקידשה לעתיד לבוא היא השיטה המקוימת והמוסכמת, לא רק על התוס' אלא על רוב מוצק של הראשונים, וכפי שפירטתי בספרי לקראת מקדש (עמ' צ-צד).]

אחרי שהוכיח שקדושת מחנות נפרדת מקדושת מחיצות, הרח"ה ממשיך וטוען שקדושת מחנות קיימת רק כאשר המחנות קיימים בפועל, ולא בזמן החורבן. הרח"ה מביא מקור לדבריו מהתוספתא (כלים א, י): "וכשם שהיו במדבר שלש מחנות... כך היו בירושלים... ובשעת מסעות אין בהם משום קדושה, ואין חייבין עליהן משום טומאה". הרח"ה מקשה שהסיפא אינה קשורה לרישא, כי ברישא ברור שהנושא היא קדושת המחנות בירושלים, והמחנות במדבר מובאים רק כמקור למחנות שבירושלים, ואילו הסיפא מביאה דין בנושא שעת המסעות במדבר, שאינו נראה קשור למחנות שבירושלים.⁸ לכן הוא מסביר שהדין של הסיפא בא ללמד גם על קדושת המחנות בירושלים: "אמנם לדעתי הוא בא להראות על השלש מחנות שבירושלים, שהן כמו המחנות שבמדבר. כשם שבמדבר בשעת מסעות בטלו המחנות ואין חייבין עליהם משום טומאה, כן נתבטלו בירושלים כאשר נסעו ישראל ונגלו משם" (מלכי בקודש א עמ' 119). גם על דיוק זה הרב קוק חולק, וטוען שבירושלים קדושת המחנות נשאר גם אחרי החורבן יחד עם קדושת המחיצות בגלל שהמקום קבוע ונשאר בקדושתו, ודברי התוספתא מתייחסים אך ורק למסעות במדבר (טוב ראי זבחים, עמ' רפז-רפז). הרב קוק מוסיף הוכחה שקדושת מחנות אינה תלויה בנוכחות יהודים בירושלים, שהרי בזמן גלות בבל לא הייתה נוכחות יהודים בירושלים, והגמרא אומרת שלפי הדעה שקדושת המקדש קידשה לעתיד לבוא מה שעזרא עשה בראשית ימי בית שני היה לזכר בעלמא, ומכך מוכח שהקדושה לא בטלה בגלות שבין בית ראשון לבית שני, כי אם כן, לא ברור איך היא חזרה בימי בית שני (שם עמ' רפח).

הרח"ה ממשיך וטוען גם בדעת הרמב"ם שהפסיקה שקידשה לעתיד לבוא מתייחסת רק להקרבת קרבנות ואכילת קרבנות ומעשר, שהם קשורים לקדושת מחיצות, ולא לאיסור הכניסה למקדש בטומאה, שקשור לקדושת מחנות ואינו נוהג בזמן החורבן. הרב קוק חולק גם על הצעה זו ומביא שתי הוכחות נוספות שהרמב"ם סובר שקדושת מחנות שייכת גם בזמן הזה: (א) הרמב"ם כתב (הל' בית הבחירה ז, יא): "שלש מחנות היו במדבר, ו**כנגדן לדורות**". במילים אלו מורה הרמב"ם שקדושת המחנות ואיסור הכניסה אליהם בטומאה חלים גם בזמן החורבן. (ב) "ועל כן נמי דקדק וכתב גבי מחנה ישראל ומחנה לוייה בכ"ף הדמיון... כתב מחנה שכינה בלא כ"ף הדמיון, והכל לטעמיה, שבא להורות שקדושת המחנות קיימות גם כשהן שוממין... ע"כ היא ממש מחנה שכינה גם בזה"ז, ומטעם זה קימות הן קדושות כל המחנות כולן באין שום ביטול והפסק".

8. [הערות עורך (ה"ד): אין בזה כל קושי. התוספתא באה גם להשמיע את דיני המחנות במקדש, אך גם ללמד את הדינים שנהגו במסעות במדבר. לכן גם כאן אין צידוק וביסוס לשיטת הרח"ה, כפי שאכן דחה הראי"ה בפשטות רבה.]

ג. הערות על הוכחות הרב קוק שקדושת מחנות קיימת גם בזמן שהבית חרב

לעניות דעתי, יש לדון על כל שלוש ההוכחות של הרב קוק. ההוכחה שקדושת מחנות אינה תלויה בנוכחות יהודים בירושלים היא הוכחה רק לפי הבנת הרב קוק שקדושת מחנות נובעת מאותו מנגנון היווצרות קדושה של קדושת מחיצות. הטענה שאם קדושת מחנות הייתה בטלה בזמן גלות בבל, "איך חזרה לה הקדושה, הרי עזרא זכר בעלמא הוא דעביד" (טוב ראי זבחים, עמ' רפח), מבוססת על ההנחה שרק תהליך של היווצרות קדושת מחיצות יכול לייצר קדושת מחנות. לעומת זאת, לפי הבנת הרח"ה שקדושת מחנות היא קדושה נפרדת שנובעת מעצם קיומם של המחנות, אכן קדושת מחיצות לא בטלה בגלות שבין בית ראשון לבית שני כמו שאומר הרב קוק, אבל קדושת המחנות התבטלה בחורבן בית ראשון וחזרה בעצמה עם הקמת המחנות מחדש בבניין בית שני.⁹

בנוגע להוספת הרמב"ם: "וכנגדן לדורות" - אם הרמב"ם היה כותב "לתמיד" או "לעולם", אכן היה אפשר להסיק מכך שהקדושה אינה מותנית בעמידת הבית על תילו. אך הרמב"ם לא כתב כן, אלא "לדורות", מילה שמשמעותה במקומות אחרים במשנה תורה היא הנגדה להוראת שעה (כגון הל' סנהדרין כד, ד; הל' ממרים ב, ד; הל' שחיטה ד, יז-יח; הל' קרבן פסח י, טו).¹⁰ יתרה מזו, בהקדמתו למשנה תורה כתב הרמב"ם שכל תרי"ג מצוות התורה נוהגות "לדורות", ובכללן מצוות התלויות בבית כמו ביכורים (רמב"ם הל' ביכורים ב, א). לכן השימוש בביטוי "וכנגדן לדורות" בנוגע לשלושת המחנות אינו אומר מילה לגבי דעת הרמב"ם בנושא קדושת מחנות בזמן החורבן, ומתאים לשימושו במקומות אחרים במשנה תורה להדגיש שהחילוק של שילוח טמאים לשלוש מחנות אינו הוראת שעה רק במדבר אלא גם לדורות בהר הבית וירושלים מסביב למקדש.

9. [הערת עורך (ה"ד)]: לכאורה אין כאן מענה לטענת הראי"ה. הבנת הרח"ה שהקדושה נוצרת בעצם יצירתם של המחנות איננה כתובה בגמרא, ורק כתוב שקידשה לעתיד לבוא, ומפורש יוצא מזה שהיה רצף של קדושה, ולא הפסקה וחידוש.]

10. [הערת עורך (ה"ד)]: ברוב המקומות המצוינים כאן, אכן 'לדורות' הוא כפשוטו, לתמיד, ולא 'תמיד' שמוגבל ותלוי בזמן הבית, מלבד הל' קרבן פסח. וייתכן שאף הראי"ה לא התכוון להביא ראיה גמורה אלא רק לטעון שזו המשמעות הפשוטה, המצטרפת להוכחות החזקות. ויעוין עוד בכלי חמדה (פרשת כי תבוא אות ג) שכתב בדעת הראב"ד כדברי מחברנו, אך סיים בצדק: "אמנם זה רק לפלפול כמובן, אמנם עיקר הדברים בספרי מורין כהר"מ ז"ל". תגובת המחבר: לעניות דעתי, המשפט הראשון של ההערה הזאת הוא טעות. לדעתי המשמעות של "לדורות" אינה "לתמיד ולא רק לזמן הבית" באף אחד מהמקומות המצוינים, ולכן "לתמיד ולא רק לזמן הבית" היא בוודאי לא המשמעות הפשוטה של המילה "לדורות" ברמב"ם כי לדעתי אין אפילו מקום אחד במשנה תורה שזה משמעות המילה. גם פה בנושא המחנות, פשוטות משמעות המילה היא בניגוד ל"רק במדבר" ולא בניגוד ל"רק לזמן הבית". תגובת העורך: אני מסכים שבמקורות שצוינו כאן, אין הכוונה לשלול ה"וא" שדווקא בזמן הבית ולהנגיד את ה"לדורות" לה"וא" זו, אבל אין זה סותר לכך שבפועל - התמידות שדובר עליה אינה תלויה בבית ואינה מוגבלת לזמן הבית, ודון מינה ואוקי באתרין.]

ההוכחה השנייה שמביא הרב קוק שהרמב"ם סובר שקדושת מחנות קיימת גם בזמן החורבן היא דיוק מאות כ' הדמיון שהרמב"ם הוסיף דווקא ל"מחנה ישראל" ול"מחנה לווייה" ולא הוסיף ל"מחנה שכינה". הרב קוק מדייק מזה שהרמב"ם מתייחס דווקא לזמן של החורבן כאשר אין בפועל ישראל בירושלים ולווים בהר הבית, אבל שכינה נשארת במקום המקדש ולכן הוא הוסיף את הכ"ף הדמיון דווקא לירושלים והר הבית ולא לעזרה. יש לדון בהוכחה זו משני צדדים: (א) גם אם נגיד שקדושת המחנות קיימת בזמן החורבן, עיקר העתקת קדושת המחנות מהמחנות במדבר לירושלים שהרמב"ם מתאר היא בזמן הבית, ולכן קשה לומר שהוא בחר לשון שמתארת דווקא את המצב בזמן החורבן. (ב) הדיוק שהרב קוק מציע, המבדיל בין קדושת המקדש עצמו שהוא ממש כמו שהיה במדבר לקדושת ירושלים והר הבית שהם רק "כמו" שהיה במדבר, שייך באותה מידה גם בזמן הבית. הרי מחנה ישראל במדבר היה האזור שבו גרו כל עם ישראל, ולא כל עם ישראל גרים בירושלים. וגם מחנה לווייה במדבר היה המקום שבו גרו משפחות שבט לוי, ואף אחד לא גר בהר הבית. אם כן, גם בזמן הבית כ' הדמיון מתאים למחנות ישראל ולווייה, בניגוד למחנה שכינה שהוא ממש אותו מחנה שכינה שהיה במדבר.

הוכחה נוספת שיש חיוב כרת בזמן הזה על איסור טומאה במקום המקדש מובאת בשו"ת משפט כהן (סי' צו אות ה'¹¹):

והגאון דברי אמת הנ"ל¹² הביא שם עוד ראייה אלימתא לדעת הרמב"ם מהא דשבועות דף י"ד ע"ב: בעי רבי ירמיה: בן בבל שעלה לא"י ונעלם ממנו מקום מקדש, מהו. ושם על חיוב חטאת דטומאת מקדש קאי, וכ' התוס' שם דבזה"ז קאי... ובאמת זה מוכרח מצד עצם לשון הגמ'... שהרי היה גדול ומרום כבוד בית ד' בבנינו ומשמרות שומרים והכהונה והלוי' על משמרתן בכל עז, ואיך יתכן שום אדם מישראל שיהי' בירושלים ויתקרב אל המקדש ולא ידע מקום המקדש היכן הוא... וזו ראייה אלימתא דלדינא קיי"ל דגם בזה"ז יש חיוב כרת.

ההוכחה הזאת היא אכן "ראייה אלימתא", אבל רק למי שמסכים עם ההבנה שמדובר בזמן הזה. ההוכחה שמדובר בזמן הזה מעצם המצב שיש בן בבל שאינו יודע את מקום המקדש אינה מפורשת בגמרא ואינה מקובלת על כל הראשונים. ברור שהראב"ד, שכתב במפורש שאין חיוב כרת בזמן הזה, יעמיד את דברי הגמרא שמדובר בזמן המקדש.¹³ הרשב"א (שבועות יד, ב) מסביר את המקרה בגמרא בן בבל שלמד מרבו בזמן החורבן

11. הוכחה זו נעדרת מהגרסה המקורית בספר טוב ראי, ונראה שנוספה על ידי הרצי"ה.

12. לרב יצחק בכר דוד (קונטרס י' סי' ד).

13. [הערות עורך (ה"ד): אין באזכור שמו ועמדתו של הראב"ד והרשב"א, כשלעצמו, כדי לדחות את הראייה. והפוסקים רגילים טובא להביא ראיות ולהתחשב בהן גם במקרה של מחלוקת ראשונים, ק"ו כשהראייה מסייעת לרמב"ם, שסוגיין דעלמא לפסוק כמותו במחלוקותיו עם הראב"ד (ראו למשל ב"י או"ח עא, ז: "ומשמע מדברי הרמב"ם... וחלק עליו הראב"ד, ואנו אין לנו אלא דברי הרמב"ם ז"ל)].

קדושת מחנות ושילוח טמאים בזמן הזה לפי הרמב"ם – עיון במחלוקת הרב חיים הירושנזון והראי"ה קוק

ואז הגיע לירושלים בזמן המקדש, ומובן מדבריו שהוא גם סובר שבזמן החורבן אין איסור טומאה במקום המקדש:

ונראה לי דבטומאת שרצים ונבילות ואדם לכל טומאתו, הוי ידיעת בית רבו ידיעה, שאי אפשר לעולם בלי אלה, וטומאה זו ישנה בעולם בכל עת, אבל מקדש וקדשיו – אע"פ שלמדו רבו שיהיה אסור למי שנטמא ליכנס למקדש לכשיבנה [במהרה בימינו], ולאכול את הקודש לכשיהיה – מכל מקום כיון שבשעה שלמדו רבו אפשר שאינם, ועכשיו נמי לא ידע מקום מקדש ואינו יודע היכן הוא, לא חשבינן ליה ידיעה, כנ"ל.

ד. סיוע לרח"ה מפסוקי התורה

לפי הרמב"ם (סהמ"צ, ל"ת עז; הל' ביאת המקדש ג, י-יא), יש ארבעה מקורות בתורה שלומדים מהם את איסור הכניסה למקדש בטומאה: א. פרשת שילוח טמאים (במדבר ה, ב-ד); ב. קדושת מחנה המלחמה (דברים כג, י-טו); ג. פרשת פרה אדומה (במדבר יט, כ); ד. טומאת יולדת (ויקרא יב, ד).

בשני המקורות הראשונים, שהם המקורות למצוות עשה של שילוח טמאים ממחנה שכינה והלאו של כניסת טמאים לכל המחנות, מוגדר האזור שצריכים לשמור על טהרתו כ'מחנה' (המילה 'מחנה' מופיעה אחת עשרה פעמים בעשרת הפסוקים של שני הקטעים), וסיבת הצורך בשמירה היא הימצאות האלוקים בתוך המחנה; "ולא יטמאו את מחניהם אשר אני שכן בתוכם" ו"כי ה' אלקיך מתהלך בקרב מחניך", ואינה קשורה לקדושת מחיצות או קדושת המקום.¹⁴ יתירה מזו, הפרשה בספר דברים שממנה לומדים הלכות שילוח טמאים מן המקדש עוסקת בהלכות מחנה צבאי שיוצא למלחמה. הקדושה של מחנה צבאי אינה תלויה במבנה מסויים או מקום מסויים, כי למחנה צבאי אין מקום או מבנים קבועים. לכן, העובדה שהתורה בחרה ללמד אותנו הלכות שילוח טמאים מן המקדש על ידי פסוקים שמתארים מחנה צבאי מתאימה להבנה שמקורה של קדושת מחנות אינו קשור לקדושת מחיצות או קדושת המקום.¹⁵ בשני המקורות הנוספים מוזכרת המילה 'מקדש': "את מקדש ה' טמא", "ואל המקדש לא תבא". הרב קוק עצמו, בהסברו לשיטת הראב"ד שאין היום

14. [הערת עורך (ה"ד)]: לכאורה זו הנחת המבוקש, ש'מחנה' אינו קשור לקדושת מחיצות או קדושת המקום, ותלוי בנוכחות בפועל. ולשון זמננו תלמד, שגם מחנה צבאי נטוש נקרא מחנה, כל עוד לא עבר שינוי ייעודי מהותי. ואף שמקום המקדש חולל, אין בסמכותם של המחללים להפקיעו מייעודו האלוקי והנצחי.]

15. [הערת עורך (ה"ד)]: האם הרב המחבר רוצה לטעון שבזמן הבית, מקום המקדש היה מחנה צבאי? ודאי שלא. ברור שחז"ל, ובעקבותיהם הפוסקים, למדו מהפסוק העוסק במחנה אל המקדש. ומכיוון שגם המחבר בוודאי לא מערער על כך, וכפי שכתב במפורש – ממילא קשה לי לקבל את טענתו שהלימוד ממחנה מלמד על תלות קדושת מחנות שבמקדש בנוכחות בו בפועל.]

חיוב כרת לטמא שנכנס לעזרה למרות שיש עדיין איסור לאו, מדייק שפסוק המשתמש במילה 'מקדש' במפורש מתייחס רק לזמן שהבית בנוי (טוב ראי זבחים, עמ' רי ועמ' רטו-רטז). לפי הדיוק הזה, העובדה שהרמב"ם מביא את הפסוק "ואל המקדש לא תבא" כמקור לאיסור הלאו של כניסת טמאים לעזרה תומכת בהצעת הרח"ה שהרמב"ם סובר שהלאו הזה שייך רק כשהבית בנוי.¹⁶

ה. סיוע לרח"ה מלשונות הרמב"ם

הרח"ה מעיר (מלכי בקדש א עמ' 126) "שהרמב"ם ז"ל לא הזכיר כלל בשום מקום שאיסור טומאות מחנות נוהג בזמן הזה".¹⁷ מלבד זאת, יש עוד מספר דיוקים ברמב"ם שתומכים באפשרות שהוא סובר כהצעת הרח"ה שיש שני סוגים של קדושה, קדושת מחיצות וקדושת מחנות, ושקדושת מחנות, שאיסור טומאה תלוי בה, אינה שייכת בזמן הזה.

תמיכה בהצעת הרח"ה שהרמב"ם מבחין בין קדושת מחיצות וקדושת מחנות – בהלכות בית הבחירה (ו, ז-טז), הרמב"ם מתייחס לקדושת המקדש וירושלים: גבולות קדושת העזרה, תהליך הוספת שטח לקדושת העזרה וירושלים, ושקדושתם היא לשעתה ולעתיד לבוא ולכן הקדושה קיימת גם כשהבית חרב. בכל ההלכות האלה הרמב"ם מדבר רק על קדושת העזרה וירושלים, ללא שום התייחסות לקדושה מיוחדת להר הבית.¹⁸ את שלושת המחנות שקשורים לשילוח טמאים; ירושלים, הר הבית, והעזרה, הרמב"ם מציג בנפרד בפרק שלאחריו (שם ז, יא). ההפרדה הזאת תומכת בהבנה שלפי הרמב"ם קדושת מחיצות של פרק ו שונה מקדושת מחנות של פרק ז.

16. [הערת עורך (ה"ד)]: הסברו של הרב קוק מתייחס לשיטת הראב"ד החולק על הרמב"ם, ואילו מחברנו משתמש בו כהסבר לשיטת הרמב"ם, וצ"ע. בנוסף, אין כאן 'דיוק' אלא הבנה אפשרית בעלמא, ללא הכרח המוציא מידי ההבנה הפשוטה שהקדושה שקדושה לעתיד לבוא היא גם להקרבה וגם לאיסור הכניסה בטומאה.]

17. יש הסוברים שבהלכות בית הבחירה (ז, ז), ביני מורא מקדש בזמן הזה, כשהרמב"ם כותב: "לא יכנס אלא למקום שמותר להכנס לשם", הוא מתכוון לאיסור טומאה. יש להשיב על כך: א. גם לפי הדעה הזאת, אין זה מפורש שזה כוונת הרמב"ם. ב. גם לפי הדעה שהרמב"ם כולל את כניסה בטומאה בתוך איסור עשה של מורא מקדש בזמן הזה, זה אינו מוכיח שאיסור הלאו של כניסה בטומאה שייך בזמן הזה, שהרי כמו שיובא בהמשך, ספר החינוך כולל באיסור עשה של מורא מקדש בזמן הזה "ולא יכנס אלא במקום שהוא מותר להכנס בו בבנינו". ג. בהמשך המאמר יתבאר מדוע הביטוי "לא יכנס אלא למקום שמותר להכנס לשם" אינו כולל איסור טומאה.

18. תוספות (שבועות טו, א ד"ה ויוצא) מתייחסים לעובדה שמנגנון ההקדשה של ירושלים והמקדש אינו שייך לגבי הר הבית. התוספות מקשים: "ואם תאמר הר הבית היכי קדיש, שאין דבר נאכל בו שיוצא ממנו נפסל, ויש לו קדושה בפני עצמו שהוא מחנה לוי", ואין לו תשובה – הוא מסיים "ויש לומר היכא דלא אפשר לא אפשר כדמוכח בשמעתא". לפי הרח"ה, התשובה היא שהנחת השאלה שקדושת מחנות דורש מעשה הקדשה אינה נכונה.

קדושת מחנות ושילוח טמאים בזמן הזה לפי הרמב"ם – עיון במחלוקת הרב חיים הירשנזון והראי"ה קוק

תמיכה בהצעת הרח"ה שהרמב"ם סובר שקדושת מחנות אינה שייכת בזמן הזה – ראשית, הנושא של קידשה לשעתה ולעתיד לבוא ביחס למקדש, שמתואר בהלכות בית הבחירה (ו, יד-טו), מופיע לפני שהרמב"ם מציג את הנושא של "שלוש מחנות" שמופיע בהמשך (שם ז, יא; ובהמשך הפרק מופיעים דיני הכניסה בטומאה). סדר ההלכות האלה מתאים להבנה שהמושג של קידשה לעתיד לבוא אינו מתייחס לקדושת מחנות. שנית, בהלכות בית הבחירה (פ"ו שם) בנושא הקרבת קרבנות, אכילת קרבנות ואכילת מעשר שני, ובהמשך (שם ז, ז) בנושא מורא מקדש, הרמב"ם מתייחס במפורש להלכות של זמן הזה כשהבית חרב, אבל כשהוא מדבר על קדושת מחנות – בהמשך (שם ז, יב-כג) בנושא הקדושות השונות בארץ ישראל (שכולל דינים הקשורים לקדושת מחיצות, דינים הקשורים לקדושת מחנות, וגם דינים שאינם קשורים לא לזה ולא לזה) ובהלכות ביאת המקדש (פ"ג) בנושא שילוח טמאים ואיסור כניסת טמאים – אין התייחסות בכלל לזמן הזה או בזמן שהבית חרב. שלישית, הרמב"ם ממקם את מצוות שילוח טמאים ואיסור כניסת טמאים באמצע הלכות ביאת המקדש יחד עם הלכות אחרות שכנראה שייכות רק בזמן הבית כמו שתויי יין, קרועי בגדים, פרועי ראש, בעלי מום, וכו'. רביעית, הרמב"ם (שם ז, ז) כותב: "אע"פ שהמקדש היום חרב בעונותינו, חייב אדם במוראו..." ומפרט שלושה דינים של מורא מקדש מתוך הרשימה הארוכה של הלכות מורא מקדש שנכתבה קודם לכן (שם, א-ו) בנוגע לזמן הבית. אחד מהדינים שהוא מייחס במפורש לזמן שהבית חרב הוא "ולא ישב בעזרה". אם הוא סבר שאסור לאף אחד להיכנס לעזרה בזמן הזה (כי בזמן הזה כולם טמאי מת), לא הגיוני שהוא יכתוב "ולא ישב בעזרה" כדין של מורא מקדש בזמן הזה.¹⁹ וחמישית, הרמב"ם (פיהמ"ש כלים א, ח) מצטט את מקורו לחלוקת המחנות מהתוספתא (כלים א, י הנ"ל): "כשם שהיו במדבר שלש מחנות מחנה שכינה מחנה לוי ומחנה ישראל כך היו בירושלים". השימוש בלשון עבר לתיאור קדושת המחנות שבירושלים מחזק את ההבנה שבזמן כתיבת התוספתא קדושת המחנות כבר לא הייתה בתוקף.

19. אפשר לטעון שהרמב"ם כולל את האיסור לשבת בעזרה למרות איסור הטומאה להיכנס לעזרה כי יש מקרים מיוחדים שבהם מותר להיכנס בזמן החורבן כמו בזמן שהיה עדיין אפר פרה אדומה או להקריב קרבנות ציבור בטומאה. לעניות דעתי טענה זו דחוקה מאוד, כי על פי תחילת הלכה ז הרמב"ם מדבר על "היום", או לפי לשונו בספר המצוות "בזמננו זה" אז נשמע שהרמב"ם מדבר על זמנו, ולא על זמן שהיה אפר פרה אדומה או שהקריבו קרבנות בטומאה, וכדבריו (פיהמ"ש פרה ג, ב): "ואם נתאר לנו שלא נמצא איש טהור אלא הכל טמאין טומאת מת, כמו בזמננו זה".

[הערות עורך (ה"ד): מטרת הרמב"ם אינה להתייחס ל'מקרים מיוחדים', אלא ללמד את כל הדינים, ללא סינון משיקולי אי-היתכנות, וזו דרכו הרמב"ם בכל חיבורו.]

ו. איסור טומאה – מקור לקדושת מחנות

על בסיס הצעת הרח"ה אפשר להציע שקדושת מחנות היא מושג שונה לחלוטין מקדושת מחיצות. לא רק שגורם יצירתה הוא שונה, כהצעת הרח"ה (קיומם של המחנות בפועל ולא טקס הקידוש) אלא שהיא שונה במהותה. אפשר להציע שקדושת מחנות אינה קדושה שגורמת לאיסור טומאה, אלא קדושה שנובעת מאיסור הטומאה. הבנה זו מתאימה לתיאור איסור הטומאה בפסוקים בתורה. הפסוק היחיד בפרשיות הקשורות לשילוח טמאים שמתייחס לקדושה היא דברים (כג, טו): "כי ה' אלקיך מתהלך בקרב מחנך להצילך ולתת איביך לפניך והיה מחניך קדוש ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך". נשמע מהפסוק ש"והיה מחניך קדוש" היא תוצאה של שילוח טמאים ולא הגורם למצוות שילוח טמאים. הספורנו מפרש את הפסוק "והיה מחניך קדוש, מן הטומאה ומן המיאוס. ולא יראה בך ערות דבר, טומאה או טינוף או פסול בזרע, כאמרם ז"ל: 'שאין השכינה שורה אלא על משפחות מיוחסות שבישראל'". מדבריו נראה שאיסור הטומאה הוא כדי ליצור מחנה שמתאים להשראת השכינה ולא תוצאה של השראת השכינה. גם לשון הרמב"ם (פיהמ"ש כלים א, ו) תומכת בהבנה זו של קדושת מחנות, שכן כהקדמה לרשימת עשר הקדושות במסכת כלים כותב הרמב"ם: "כיוון שהזכיר דירוג הטומאה והחל בקלה שבהן וסיים בחמורה שבהן, עסק גם בדירוג המקומות הטהורים אשר גם הם מחמת פרישת הטומאות, והחל בדרגה הקלה שבהן וביותר יותר מקודש גם כן".²⁰

ז. האם איסור הטומאה תלוי בהשראת שכינה, והאם יש השראת שכינה בזמן הזה?

לפי ההבנה שמטרת איסור הטומאה היא ליצור מחנה שמתאים להשראת השכינה, יכול להיות שכל המושג של קידושה לשעתה או לעתיד לבוא אינו קשור בכלל לקדושת מחנות. הרי קדושת מחנות אינה סוג של קדושה שיכולה להתקיים או להתבטל, אלא היא ביטוי למעלה שנובעת מאיסור הטומאה, ואיסור הטומאה תלוי בקיום המחנות מסביב למקום השראת השכינה ואינו קשור בכלל לקדושת המקום. הקשר בין איסור הטומאה להשראת השכינה גם מתאים להבנה שאיסור הטומאה אינו שייך היום, כי למרות שהרמב"ם אומר שקדושת העזרה וירושלים הן לעולם כי הן "מפני השכינה, והשכינה אינה בטלה", הוא כנראה גם סובר שהשכינה אינה "שורה" במקום המקדש בזמן החורבן. את זה רואים ממספר מקורות:

20. למרות שברשימת עשרת הקדושת מופיעים גם דברים שאינם קשורים לטומאה, כנראה בגלל שהרוב קשור לפרישת הטומאות הרמב"ם הסביר כך את הופעת הרשימה במסכת כלים בהמשך לרשימת דרגות הטומאה.

קדושת מחנות ושילוח טמאים בזמן הזה לפי הרמב"ם – עיון במחלוקת הרב חיים הירושנזון והראי"ה קוק

א. בגמרא (ברכות סא ע"ב) כתוב: "לא יקל אדם את ראשו כנגד שער המזרח... הכי אמר רבי יוחנן לא אמרו אלא... ובזמן שהשכינה שורה". רש"י מפרש "בזמן שהשכינה שורה: שבית המקדש קיים". הרמב"ם כנראה מסכים עם הבנתו של רש"י, כי בהלכות בית הבחירה (ז, ח) הוא מחליף את הביטוי של הגמרא "בזמן שהשכינה שורה" לביטוי "בזמן שהיה המקדש בנוי".²¹

ב. בתיאורו של הרמב"ם (הל' עבודת יום הכפורים ג, יא) לברכות שהכהן הגדול מברך אחרי קריאת התורה ביום הכיפורים, אחת הברכות היא: "ומברך על המקדש ברכה בפני עצמה יהיה עניינה שיעמוד המקדש ושכינה בתוכו וחותרם בה בא"י שוכן בציון...". אם השכינה תמיד שורה במקום המקדש גם בזמן החורבן, אז למה הכהן הגדול מתפלל "ושכינה בתוכו"?

ג. לפי נוסח התפילה שמופיע בהלכות תפילה שבמשנה תורה, גם הרמב"ם, כמו כולנו, התפלל "המחזיר שכינתו לציון". מהמקורות האלו נראה שגם הרמב"ם מסכים שלמרות שקדושה שמקורה בשכינה אינה בטלה לעולם, השכינה עצמה שוכנת במקדש רק כשהוא בבנינו. לפי זה, אפשר להציע על בסיס הספורנו שמסביר שמטרת איסור הטומאה במקדש היא לשמור על כשרות המקום להשראת השכינה, שאיסור טומאה שייך רק כשיש השראת שכינה במקום שהיא בזמן שהבית בנוי.

אם נשקול את האפשרות שלפי הרמב"ם אכן מצוות שילוח טמאים ואיסור כניסת טמאים להר הבית ולמקדש נוהגים מדאורייתא רק כשהבית בנוי, נשארים שני נושאים לדיון בנוגע להשלכות על ההלכה בזמן הזה: א. האפשרות שכל איסורי הטומאה עדיין קיימים היום כחלק ממצוות עשה דאורייתא של מורא מקדש; ב. האפשרות שכל איסורי הטומאה עדיין קיימים היום מדרבנן.

ח. האם הנכנס בטומאה למקדש עובר על מצוות מורא מקדש?

הרמב"ם כותב במפורש, גם בספר המצוות וגם במשנה תורה, שמצוות מורא מקדש נוהגת גם בזמן הזה כשהבית חרב, אבל אינו מתייחס במפורש לשאלה האם הנכנס למקדש בטומאה עובר על מצוות מורא מקדש. בהלכות בית הבחירה (ז, ז) הוא כותב ביחס לזמן הזה "לא יכנס אלא למקום שמותר להכנס לשם". השאלה היא האם זה כולל איסורים הקשורים לטומאה או אולי זה מתייחס רק לאיסורים אחרים כמו המגבלות של זר, בעל מום, קרועי בגדים ופרועי ראש, איסור לכהן להיכנס להיכל שלא בזמן עבודה, ושאר האיסורים המתוארים בהלכות ביאת המקדש.

21. הכסף משנה על המקום משייך את הנוסח של הרמב"ם להבנת רש"י (ברכות סא ע"ב).

במאמר בנושא מצוות מורא מקדש, הרב צבי שלוח מביא כמה דעות שסוברות שאכן הרמב"ם התכוון לאיסור כניסת טמאים:²² הררי בשדה שעל ספר מקדש מלך (עמ' מג), הרב בצלאל ז'ולטי במשנת יעבץ (או"ח מז, ה). גם הרח"ה מצטרף לדעה זו ומניח שהביטוי "לא יכנס אלא למקום שמותר להכנס לשם" מתייחס לאיסורי טומאה. הוא אפילו מביא את ההלכה הזאת כהוכחה שהרמב"ם סובר שאין איסור טומאה בזמן הזה כי אם היה איסור לאו הוא לא היה צריך להגיד שזה אסור מטעם מצוות עשה של מורא מקדש.²³

לעניות דעתי אפשר לדייק מלשון הרמב"ם שהביטוי "לא יכנס אלא למקום שמותר להכנס לשם" אינו מתייחס לאיסורי טומאה. כדי להבין את הגדרת הביטוי "מקום שמותר להכנס לשם" בהלכה זו צריכים להתחיל בהשוואת הלכה זו להלכות שלפניה. בהלכה זו הרמב"ם מונה שלשה דברים שאסור לעשות בזמן הזה בגלל מצוות מורא מקדש.²⁴ שלושת האיסורים האלו הם דומים מאד לדינים שהוא כבר פירט בהלכות ה-ו:

הלכה ה-ו (בזמן שהמקדש בבנינו)	הלכה ז (בזמן שהמקדש חרב) ²⁵
לא יקל אדם את ראשו כנגד שער מזרחי של עזרה שהוא שער ניקנור מפני שהוא מכוון כנגד קדש הקדשים.	ולא יקל ראשו כנגד שער המזרח.
וכל הנכנס לעזרה יהלך בנחת במקום שמותר לו להכנס לשם.	לא יכנס אלא למקום שמותר להכנס לשם.
ואסור לכל אדם לישיב בעזרה.	ולא ישיב בעזרה.

יש שינויים קלים בנוסח בין הדינים בהלכה זו לבין הדינים המקבילים בהלכות ה-ו. יכול להיות שהם רק שינויי לשון או רצון לקצר בהלכה זו כי הוא כבר פירט בהלכות קודמות, ויכול להיות שהשינויים האלה קשורים להבדלים בדין בין זמן הבית לזמן החורבן. אבל, לעניות דעתי, מה שאי אפשר לטעון הוא שבשינויי לשון אלה הרמב"ם התכוון להוסיף איסורים בזמן החורבן, שלא היו כלולים במצוות מורא מקדש בזמן הבית.

22. מעלין בקודש מ (אלול תש"ף) עמ' 110.

[הערת עורך (ה"ד): ראו גם בהערות המערכת במעלין בקודש לו (אדר תשע"ח) עמ' 50 הערה 15, ובתגובת המחבר, הר"ע אלבה.]

23. מלכי בקודש (א, עמ' 126). בהמשך נדון בהוכחת הרח"ה.

24. אם גם שאר הלכות מורא מקדש שהרמב"ם כבר פירט בהלכות א-ד נוהגות בזמן הזה, לא ברור למה הוא פירט דווקא את שלושת ההלכות האלו בהלכה זו. זו שאלה מעניינת, אבל היא אינה קשורה ישירות לדינונו.

25. הבאתי את ההלכות לפי סדרן בהלכות ה-ו. בהלכה זו הסדר הוא: לא יכנס, ולא ישיב, ולא יקל.

קדושת מחנות ושילוח טמאים בזמן הזה לפי הרמב"ם – עיון במחלוקת הרב חיים הירשנזון והרא"ה קוק

הסיבות שלדעתי דחוק להגיד שמורא מקדש בזמן החורבן כולל איסורים שלא היו כלולים בו בזמן הבית²⁶ הן לשון הרמב"ם בהלכה ז ולשון הספרי שהוא מביא כמקור להלכה זו. הרמב"ם פותח את הלכה זו: "אע"פ שהמקדש היום חרב בעונותינו, חייב אדם במורא כמו שהיה נוהג בו בבניינו", קשה לטעון שאחרי זה הוא ממשך ומפרט דינים שלא היו נוהגים בבניינו. בספר המצוות (עשה כא) הרמב"ם מביא מקור להלכה זו: "ולשון ספרי: אין לי אלא בזמן שבית המקדש קיים בזמן שאין בית המקדש קיים מניין? תלמוד לומר: 'את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו', מה שמירת שבת לעולם, אף מורא מקדש לעולם". ממקור זה עולה שמורא מקדש בזמן החורבן הוא המשך אותה המצווה שנהגה בזמן הבית, ולכן אין סיבה לחשוב שהוא כולל איסורים נוספים.

קשה בעיני טענת הרח"ה שהאיסור: "לא יכנס אלא למקום שמותר להכנס לשם" חייב להתייחס לדבר שהיה אסור בזמן המקדש אבל מותר בזמן החורבן כי אחרת למה הרמב"ם כותב אותו כחלק ממורא מקדש דווקא בזמן החורבן. הטענה הזאת מוזרה במיוחד כי בהלכה האחרונה של הלכות ביאת המקדש פרק א' הרמב"ם כותב שאסור להיכנס למקדש כולו מנוול בגלל מורא מקדש למרות שאיסור הלאו הוא רק מן המזבח ולפנים, וברור שכשנכנסים פרוע ראש או קרוע בגדים למקום שאסור באיסור לאו עדיין עוברים על מורא מקדש בנוסף לאיסור הלאו. לכן ברור לפי הרמב"ם שמצוות מורא מקדש שייך גם לדברים שהם אסורים באיסור לאו.

לעניות דעתי, "לא יכנס אלא למקום שמותר להכנס לשם" בזמן הזה שמופיע בהלכה ז אינו יכול לכלול איסורים שלא היו כלולים בדין המקביל בזמן הבית שמופיע בהלכה ה: "וכל הנכנס לעזרה יהלך בנחת במקום שמותר לו להכנס לשם". הדין הזה במפורש שייך רק בתוך העזרה, וברור שזה מתייחס לאדם שמותר לו להיכנס לעזרה אבל שיש מקומות בתוך העזרה שאסור לו להיכנס שם. ברור שהוא אינו כולל איסורי טומאה, כי כל טמא אסור להיכנס לעזרה בכלל ובתוך העזרה אין מגבלות נוספות הקשורות לטומאה.²⁷ הוא גם לא

26. [הערות עורך (ה"ד): המחבר מסיק מלשון הרמב"ם "וכל הנכנס לעזרה", שדין מורא מקדש שבזמן הבית חל רק על הנכנס לעזרה ועובר על ההנחיות הכתובות ברמב"ם, כגון שהולך בעזרה שלא בנחת. לעומת זאת, ניתן להבין שדין מורא מקדש בא בעיקר להוסיף על הדינים שכבר נאמרו, והוא כולל מיניה וביה כניסה בטומאה לעזרה, וגם להר הבית, בפרט כשנעשית במזיד תוך ביטול המורא מהמקדש. והרמב"ם כדרכו, לא פירט דברים שלא נאמרו במפורש בחז"ל. אינני טוען שזה מוכרח ברמב"ם, אך אפשרי. מכיוון שכך, אין הכרח להידחק ולפרש את דברי הרמב"ם – "לא יכנס אלא למקום שמותר להיכנס" – במשמעות הפוכה מהם לגמרי, של היתר להיכנס למקום שאסור להיכנס אליו בזמן הבית!]

27. לאחר שכתבתי את ההסבר הזה, גיליתי שהוא מובא גם על ידי הרב דוד בן זון במאמרו: היתרו של הרמב"ם להיכנס לשטח המקדש, דעות 94, אב-אלול תש"פ. כנגדו כתב הרב הראל דביר (לקראת מקדש עמ' קז): "נראה שתירוץ זה קשה מאד: א. הן בהלכה ה הן בהלכה ז, לא התייחס הרמב"ם

כולל איסורים של ניוול; שתוי יין, קרוע בגדים, ופרוע ראש, כי עליהם פסק הרמב"ם בהלכות ביאת המקדש (סוף פרק א) שאסור להם להיכנס בכל העזרה בגלל מורא מקדש. אז מה שנשאר הם; זר שנכנס לעזרת כהנים ללא צורך, כהן בעל מום שנכנס מהמזבח ולפנים, כהן שנכנס להיכל שלא בזמן עבודה או בלי רחיצת ידיים ורגלים, והנכנס לקדש הקדשים.²⁸ לעניות דעתי, אלה האיסורים הכלולים באיסור של "לא יכנס אלא למקום שמותר להכנס לשם" כחלק ממצוות מורא מקדש בזמן הזה.²⁹

לשאלה אם מדובר על אדם טהור או טמא, ואם כן, מאחר והלכה ה בהכרח עוסקת רק בטהור (שהרי היא עוסקת בזמן הבית), קשה מאוד לומר שהלכה זו מתירה גם לטמא להיכנס לעזרה, מבלי שהרמב"ם אמר זאת. ב. אם איסור כרת החמור של כניסת טמא לעזרה, התבטל משום מה בזמן החורבן, לא ברור מדוע האיסור הקל יחסית של כניסת טהור 'לתוך הקודש פנימה' נותר בתוקפו". לעניות דעתי, אפשר לתרץ את שתי הקושיות: א. אם בהלכה ה הרמב"ם היה כותב במפורש "אדם טהור שנכנס לעזרה..." אז הייתה קושיה על הטוען שבהלכה זו הוא מתכוון גם לאדם טמא מבלי לומר זאת, אבל בהלכה ה הוא לא הגדיר את האדם כטהור אלא כאדם שמוותר לו להיכנס לעזרה, ולכן כל מה שאפשר להשליך מזה על הלכה זו הוא שגם בה מדובר על אדם שמוותר לו להיכנס לעזרה, אבל אי אפשר להוכיח מזה שום דבר בנוגע לאיסור טומאה בזמן הזה. ב. שאלת שייכותם של איסורי כניסה ומורא מקדש בזמן החורבן אינה קשורה לחומרתם אלא למקור האיסור. לפי הר"ח, מורא מקדש שייך היום בגלל גזירת הכתוב מהפסוק "את מקדשי תיראו", ואילו חיוב הכרת של איסור טומאה אינו שייך בזמן הזה בגלל שהוא קשור לקיום המחנות.

28. נראה שכל האיסורים האלה שייכים בתור מצוות לא תעשה רק בזמן המקדש, אבל מצוות מורא מקדש שייכת גם בזמן החורבן. כך כנראה הבין החינוך (מצווה רנד), שכתב: "אף על פי שהמקדש חרב היום בעוונות חייב כל אדם במוראו, ולא יכנס אלא במקום שהוא מותר להכנס בו בבנינו" [הערות עורך (ה"ד): החינוך (סי' שסב וסי' שסג) כתב במפורש שאיסור הכניסה בטומאה נוהג גם בזמן החורבן].

29. לגבי השינוי הלשוני בין הלכה ה והלכה ז, שהלכה ה כתובה בלשון חיובית: "יהלך בנחת במקום שמוותר" והלכה ז בלשון שלילית: "לא יכנס אלא למקום שמוותר", אפשר עקרונית להסביר שבהלכה ה, שמדובר בזמן המקדש, הנכנס למקום שאסור לו אינו עובר על מצוות מורא מקדש, אלא רק אינו מקיים את מצוות עשה הקיומית של "יהלך בנחת", אבל בהלכה ז, שמדובר בזמן הזה, הנכנס למקום שאסור לו עובר על מצוות מורא מקדש. אבל כאמור, קשה לומר שמורא מקדש בזמן החורבן כולל איסורים שלא נכללו בו בזמן הבית. לכן נראה שגם בזמן הבית וגם בזמן החורבן הנכנס למקום שאסור לו עובר על מורא מקדש, אבל הקיום של "יהלך בנחת" שייך רק בזמן שהבית בנוי ולכן בהלכה ה הרמב"ם הדגיש את הפן החיובי.

קדושת מחנות ושילוח טמאים בזמן הזה לפי הרמב"ם - עיון במחלוקת הרב חיים הירשנזון והראי"ה קוק

ט. אם אין היום איסור טומאה מן התורה, האם יש איסור מדרבנן?

הרב קוק, בתגובתו לרח"ה, מדגיש פעמים רבות שלדעתו גם לפי שיטת הראב"ד יש לפחות איסור דרבנן להיכנס למקום המקדש בטומאה בזמן הזה.³⁰ הרח"ה בתשובתו³¹ כותב שאין מקור בגמרא לגזירת חכמים שאוסרת כניסת טמאים במקום המקדש בזמן הזה. הרב קוק מספק בתגובתו גם סיבות למה היה חשוב לחכמים לאסור כניסת טמאים למקום המקדש, וגם מקור לגזירה למרות שהיא אינה מופיעה במפורש בגמרא. נדון בסיבות ובמקור וננסה להבין עד כמה הם שייכים להצעה שלנו. בכל הדיון הרב קוק אינו מתייחס לנושא של איסור דרבנן לדעת הרמב"ם, כי הוא סובר שלדעת הרמב"ם יש איסור דאורייתא. השאלה שאתיחס אליה היא האם הטענות של הרב קוק גם לסיבות וגם למקור של איסור דרבנן שייכים גם לשיטת הרמב"ם לפי ההצעה שלנו שלדעת הרמב"ם אין איסור כניסת טמאים מן התורה בזמן הזה.

הסיבות שמביא הרב קוק למניע של חז"ל להמשיך את איסור טומאה במקדש בזמן הזה מדרבנן: (א) **זכר למקדש** - "שודאי ראוי להשאיר זכר למקדש ע"י שמירת הקדושה שלא להכנס בטומאה ויש לנו בזה זכר גדול לשמירת המקדש וציון גדול לקדושתו" (שם עמ' רז). (ב) **מהרה יבנה המקדש** - "ולא עוד שכיון שמצינו שעשו חכמים גזרה משום מהרה יבנה ביהמ"ק ויהיו רגילים באיזה מכשול, גם בענינים בלתי תדירים, כמו שהתקין ריב"ז שיהיה יום הנף כלו אסור... ק"ו דיש לגזור, אם כל ישראל יתרגלו להכנס בטומאה במקום המקדש לצורך תפילה, שיטעו לומר שגם אחר שיבנה בהמ"ק מותר להם להכנס לצורך תפלה ושירה" (שם עמ' רז-רח). (ג) **מורא על ידי ריחוק** - "כי החכמים הלכו בדרך התורה בכלל כהא דכל דתיקון כעין דאורייתא תיקנו וכשם שהתורה הרחיקה את האדם ברוב הפעמים מן המקדש, ודוקא ע"י הריחוק יכנס הגודל והמורא בלב" (שם עמ' ריז).

לגבי **זכר למקדש**, אין סיבה לחלק בין שיטת הראב"ד לשיטת הרמב"ם. אם אכן לפי הראב"ד יש גזירת חכמים שאוסרת כניסת טמאים למקום המקדש בזמן הזה מסיבת זכר למקדש, אז סביר להניח שהגזרה הזאת תהיה שייכת גם לדעת הרמב"ם.

30. הרב קוק שולל בחריפות את ההצעה שאין שום איסור כניסת טמאים למקדש בזמן הזה: "וחס לן למיתלי בוקי סריקי בהראב"ד לומר דס"ל שאין זכר כלל לקדושת המקדש בזה"ז, והותרה הרצועה לכל ערל וטמא לבוא שמה, ורחמנא ליצלן מהאי דעתא" (טוב ראי זבחים עמ' ריא), "וק"ו שאין שום ספק שלא נתבטלה הקדושה לגמרי, באופן שלא ישאר גם איסור דרבנן, כדעתו של מחבר זה, חס ושלום, שלא עלה זה על דעת שום אדם" (שם עמ' רלד), "חלילה שיהיה היתר גמור בדבר לדעת שום אדם" (שם עמ' רלח). סביר להניח שרב קוק לא הכיר את מה שכתב המאירי (שבועות טז, א - נדפס לראשונה לאחר כתיבת דברי הרב קוק): "וגדולי המפרשים כתבו בהגהותיהם... והכנס עכשיו לשם אין בו כרת והמנהג פשוט ליכנס שם לפי מה ששמענו".

31. מלכי בקודש (ד, עמ' ד).

גם לגבי הסיבה של **מהרה יבנה המקדש** נראה שאין הבדל בין שיטת הראב"ד לשיטת הרמב"ם, אבל גם לשיטת הראב"ד יש לדון על הלימוד מאיסור חדש בט"ז בניסן. הרי אכילת חדש נעשית על ידי כל אחד בביתו, ובמשך דורות של גלות סביר שרוב העם אפילו שוכח את הקשר שלו עם קרבן העומר. לכן הגיוני לדאוג שכשיבנה המקדש במהרה בימינו אנשים יטעו ויאכלו חדש כל אחד בביתו בטעות לפני הבאת הקרבן על בסיס מה שהם נהגו כל שנות הגלות. לעומת זאת, כניסת טמאים למקדש מתרחשת אך ורק במקדש, וכשיבנה במהרה בימינו יהיו לוויים בכל השערים להזכיר לכל העולים שאסור לטמאים להיכנס. כך כתב הרב יהודה נח בראווער (בספרו שער דלתי לבנון): "ולמהרה יבנה בהמ"ק לא חיישינו... וגם אז לכשיבנה בהמ"ק יהי' שומרי משמרת הקודש והמקדש שלא יכנסו טמאים לבהמ"ק".³²

לגבי הסיבה של **מורא על ידי ריחוק**, נראה שיש להבדיל בין הראב"ד לרמב"ם. הרב קוק נותן טעם להשאיר את קדושת המקדש מדרבנן לפי שיטה שאין בזמן הזה קדושה מן התורה. הטענה שאם אין קדושת המקום בכלל, רמת היראה תידרדר ולכן חייבים לגזור קדושה מדרבנן כדי לשמור על מורא מקדש על ידי ריחוק הינו סביר. אבל לפי הרמב"ם קדושת המקום ממשיכה במלואה בזמן הזה מן התורה, ורק איסור כניסת טמאים נעלמת בגלל שהוא קשור לקיום המחנות ולא לקדושת המקום. החשש שרמת היראה תידרדר כאשר, לפי הרמב"ם, גם קדושת המקום וגם מצוות מורא מקדש ממשיכים בזמן הזה מן התורה, הרבה יותר חלש.³³

32. בנושא הזה של חשש למהרה יבנה המקדש, אני סומך על השומרים במקדש לכשיבנה למנוע כניסת טמאים למרות שלמעלה בנושא הבנת המקרה במסכת שבועות של "בן בבל שעלה לא" ונעלם ממנו מקום מקדש" לא קיבלתי את ההוכחה שמדובר בזמן הזה כי בזמן המקדש השומרים יזכיר לו את מקום המקדש. הסיבה לדעתי להבדיל בין הנושאים היא שהמקרה של בן בבל הוא מקרה תיאורטי שמובא בגמרא כדי להבהיר את ההלכה ולכן מותר לו להיות מקרה נדיר, אבל על חשש למקרה נדיר לא הייתי מצפה מחז"ל לגזור גזרה שמונע כניסה למקום המקדש לכל אורך הגלות.

33. גם לפי הראב"ד, יש לדון בנושא היראה שנובע מריחוק, האם זה נכון גם כשהריחוק הוא קבוע או רק כשיש מדי פעם קירבה. עוד יש להעיר: (א) ההשוואה של הרב קוק בין איסור טומאה במקום המקדש לאיסור אמירת השם המפורש; בזמן הבית היה מותר להגיד את השם המפורש רק בבית המקדש וזה גרם ליראה מיוחדת. המצב היום שיש איסור גורף וקבוע להגיד את השם המפורש בכל מקום ובכל זמן אינו תוצאה של תקנת חכמים מכוונת אלא תוצאה ישירה של חורבן הבית. אבל בנושא איסור טומאה, אם מניחים שהאיסור שהיה קיים בזמן הבית נעלמה, הרב קוק טוען שהחכמים תקנו בכוונה תחילה איסור גורף על כניסה למקום המקדש כדי לשמור על יראתו. לתקנה כזאת אין תקדים בנושא של אמירת השם המפורש. (ב) מהמקור ברב סעדיה גאון שהרב קוק מביא (שם עמ' ר"ז הערה 25) דווקא נשמע שהתוספת יראה שנובע מריחוק מתבטאת בזמן הקירבה שבא אחרי הריחוק ולא בזמן הריחוק עצמו. הרב צבי יהודה השמיט את המקור הזה בעריכת התשובה בספר משפט כהן.

קדושת מחנות ושילוח טמאים בזמן הזה לפי הרמב"ם – עיון במחלוקת הרב חיים הירשנזון והראי"ה קוק

למרות שהרח"ה כנראה אינו מסכים עם הסיבות האלו שהביא הרב קוק, עיקר התנגדותו לדעתו של הרב קוק שיש איסור דרבנן הוא ש"על כניסת המקדש לא מצינו שגזרו ואין לנו לחדש גזרה מעצמנו אשר לא נזכרה בתלמוד"³⁴. סביר להניח שהרב קוק מסכים עם הרח"ה שאין לנו אפשרות לחדש גזירות שאינן קיימות בתלמוד, והוא לא מציע שנגזור גזירה חדשה. מדבריו נשמע שהוא סובר שגזירת החכמים על המשך קדושת ארץ ישראל כקדושה מדרבנן, שכן מפורשת בתלמוד, כוללת גם את קדושת בית המקדש. הוא אומר את זה כמעט בפירוש בכמה מקומות: "ופשוט הוא שכמו שנשארה קדושת הארץ מדרבנן למ"ד קדושת הארץ ל"ק לע"ל, ה"נ נשארה קדושת ירושלים והמקדש לכה"פ מדרבנן למ"ד דקדושה דידהו ל"ק לע"ל" (שם עמ' רז), "בודאי גם הראב"ד ז"ל הולך הוא בשיטתייהו דכל חכמי ישראל, דס"ל שכל הקדושות כלן, בין של הארץ בין של המקדש, אפילו אם נאמר שבטלה קדושתן בזה"ז מה"ת, מ"מ נשארה קדושה דרבנן לכל האיסורים התלויים בהם, באין שום ספק" (שם עמ' ריב).

לפי הבנה זו, שאיסור דרבנן של כניסת טמאים שהרב קוק מדבר עליו נובע מ"קדושה דרבנן" כמו שהוא אמר בפירושו, האיסור דרבנן הזה כנראה אינו שייך לפי הצעתנו בשיטת הרמב"ם. הרי לפי הרמב"ם יש קדושת ירושלים והמקדש בזמן הזה מדאורייתא, אז אין שום משמעות למושג של "נשארה קדושת ירושלים והמקדש לכל הפחות מדרבנן". לפי הצעתנו, איסור הטומאה אינו שייך בזמן הזה בגלל שהוא קשור לקיום המחנות או להשראת השכינה ולא לקדושת המקדש, ולכן הוא אינו קשור לגזירת החכמים של קדושת הארץ, וממילא, כמו שטען הרח"ה, אין גזירת חכמים שנזכרה בתלמוד שאפשר להסתמך עליה כדי לטעון שיהיה איסור טומאה מדרבנן.

הרב קוק מתאר את המצב שיהיה בהר הבית אם אין איסור כניסת טמאים אפילו מדרבנן כחמור מנשוא: "אם לא היה נשאר שום זכר לקדושתו והיו טמאים מורגלים להכנס שמה, יש בזה ודאי חלול הקדש, ואין הכניסה להתפלל שם שוה בנזק הזלזול של הקדש" (טוב ראי זבחים עמ' רז), "והותרה הרצועה לכל ערל וטמא לבוא שמה" (שם עמ' ריא), "להתנהג עם המקום הקדוש בדרך גסות וכניסה של טומאה, שהיה בלא ספק מתנהג כך אם לא היה איסור להכנס בו בטומאה" (שם עמ' רכ), "אם יוכרע כן שוב הותר הדבר להכנס למקום המקדש לכל ערל וטמא בלי שום מעצור מצד הדין של תורתנו הקדושה" (שם עמ' רכה)

מהתיאורים האלו ומלשון הרב קוק שקושר את איסור קלות ראש לקדושת המקדש (שם עמ' רלז-רלח) נראה שהוא סובר שלפי הראב"ד הסבור שאין קדושת המקדש היום מן התורה, גם מצוות מורא מקדש אינו שייך מן התורה בזמן הזה. אם כן, מובן למה היה

34. מלכי בקודש (ד, עמ' ד).

כה חשוב לרב קוק לקבוע שיש לפחות קדושה מדרבנן כדי לשמור על כבוד מקום המקדש. אבל לפי הצעתו של הרח"ה, שהרמב"ם סובר שאין בזמן הזה איסור כניסת טמאים למקדש – קדושת המקדש ומצוות מורא מקדש נשארות בתוקפן מדאורייתא בזמן הזה.

כאמור, הרמב"ם כותב במפורש (הל' בית הבחירה ז, ז) שגם בזמן הזה חלק ממצוות מורא מקדש הוא לא להיכנס אלא למקום שמותר להכנס לשם. המשמעות היא שאף אחד אינו יכול להיכנס למקום ההיכל, ורק כהנים יכולים להיכנס לאזור של עזרת הכהנים. בהר הבית קיימים כל המגבלות של "לא יכנס אדם במקלו או במנעל שברגליו או באפונדתו או באבק שעל רגליו או במעות הצרורין לו בסדינו... ולא יעשה הר הבית דרך... ולא יכנס לו אלא לדבר מצוה". אם מקיימים את מצוות מורא מקדש, ומי שהיה מקפיד על איסור טומאה מדרבנן אם היה כזה, בוודאי יקפיד על מצוות מורא מקדש מדאורייתא, קשה לדמיין שנגיע חס ושלום למצב שהרב קוק דואג ממנו³⁵ אלא ההיפך: הולכים בנחת במקומות שמותר להם, רואים את עצמם עומדים לפני ד', ומהלכים באימה ויראה ופחד ורעדה כמו שנאמר בבית אלוקים נהלך ברגש.³⁶

35. ראוי לציין שכל הביטויים החריפים של הרב קוק בנוגע למה שיקרה במקום המקדש אם אין איסור טומאה אפילו מדרבנן מופיעים בחלק של תגובת הרב קוק שבו הוא מתנגד לדעתו של הרח"ה שההלכה כמו הראב"ד. בסוף התגובה (עמ' רפו-רפט), כשרב קוק מתנגד להצעתו של הרח"ה שגם הרמב"ם סובר שאין איסור טומאה בזמן הזה, הוא אינו מתייחס לחששות האלו או לצורך באיסור דרבנן, אלא רק מביא טענות נגד ההוכחות של הרח"ה.

36. תיאורו של הרמב"ם של הליכה במקדש בהלכות מורא מקדש (הל' בית הבחירה ז, ה)